

El mort i el qui el vetlla: dels funerals de pagès als tanatoris actuals

Text > **DOLORS GRAU I FERRANDO**, arxivera i llicenciada en història

La mort és una realitat amagada. Ni se'n parla, ni se'n vol parlar. S'amaga als infants i s'amaga als vells, i per a la resta, ni existeix. Avui la mort... no deixa rastre.

Fa tres dècades o potser quatre, era impensable no conèixer la defunció d'un veí o d'un conegut gairebé en el mateix moment. Quan la persona havia exhalat el seu darrer sospir, se sabia a qui s'havia d'avisar per ajudar a rentar, a preparar i a vestir el difunt. Fet això, restava al seu llit mentre rebia l'últim adeu de familiars, amics i coneguts en un lloc on tot era propici al seu record: els mobles, les fotografies, la roba... A l'hora estipulada, el vehicle motoritzat i convenientment identificat com a vehicle funerari el transportava a l'església i des d'allí el traslladaven al darrer lloc de repòs que tindria en aquest món: el cementiri.

Les campanes de l'església informaven de la mort amb un protocol estricte. Mossèn Josep Xutglà, en els escrits que va publicar a la revista cassanenca *Llu-miguia* en els anys setanta i vuitanta del segle passat, ho va deixar escrit: quatre tocs per als homes, tres tocs per a les dones, divuit per als capellans, i per als albats, tandes de quatre o cinc batallades de dues campanes: nou si era nen, set si era nena.

Hi havia un seguit de regles escrites i no escrites, de rituals i de símbols que t'ajudaven a conviure amb la mort en l'àmbit dels vius, a reconèixer la mort. Però en virtut de la modernitat, dels avenços tecnològics, de la higiene i de la sanitat, a cada bugada hem perdut un llençol. Avui, la majoria dels difunts moren en un hospital o en un geriàtric, i des d'allí els transporten directament al tanatori, on els redirigeixen cap al

>> Imatge d'un convit de morts a la Garrotxa extreta de la publicació *Guia il·lustrada d'Olot i ses Valls*. (Foto: TEIXIDOR ARXIU D'IMATGES)

crematori, al cementiri o a alguna institució científica, segons quin hagi estat el desig del difunt o de la família. Des de la covid s'han escurçat les vetlles en els mateixos tanatoris, i cada vegada és més freqüent que es deixin només un parell d'horetes abans de la cerimònia d'enterrament per tal que veïns, amics

i coneguts puguin donar el seu condol, amb la qual cosa s'afavoreix l'increment de condolences per WhatsApp i altres xarxes socials.

En la seva publicació *Girona: Petita història de la ciutat i de les seves tradicions i folklore* de l'any 1946, J. Gibert ja parlava dels símbols externs que feien

>> Peça d'una vaixel·la de dol que es conserva en el Museu Comarcal de la Garrotxa. (Foto: MUSEU COMARCAL DE LA GARROTXA)

que un forà sabés que hi havia una mort en una determinada casa, i deia que els gironins, en temps passats, posaven a balcons i finestres unes cortines negres, un costum que més tard es va simplificar lligant un drap negre a la barana del balcó o al sortint d'una finestra, i mentre el cadàver era a casa, se'n barraven les portes i finestres i els qui vivien en pisos tancaven un batent de l'escala. El mateix Gibert també parlava del protocol del dol en la indumentària: per a pares, consorts i fills, dos anys; per a avis, sogres i germans, un any; per a altres parents pròxims, d'un mes a mig any. Tot un imaginari visual, ara que estem

immersos en el món de la imatge, que donava informació sobre la mort sense haver de dir res.

No em remuntaré al neolític, tot i que hi podria arribar amb la descoberta, per exemple, d'un llit d'estepa negra en el transcurs de l'excavació de la cista de les roques de l'Ivet de Llagostera, l'any 2013, per part de l'arqueòleg Xavier Niell. Així doncs, fa cinc mil anys que les flors acompanyaven el difunt en el seu darrer tros de camí: poca broma. Tampoc parlaré de les ploraneres que es llogaven ja fa uns quants segles. No aniré tan enrere, però faré un salt fins al segle XIX, en què la rica documentació patrimonial, que cada vegada més es conserva en arxius públics, ens n'informa entre línies i bites.

En aquests fons es conserven sobres i papers de carta enrivetats amb una cinta negra que s'utilitzaven per trametre els condols o per anunciar la mort. A veure quan trigarem a tenir una emoticona o algun símbol a les xarxes socials que es pugui considerar una reminiscència d'aquestes epístoles mortuòries. També s'hi conserven imatges de dones endolades. Dones vuitcentistes i noucentistes que en alguns casos s'havien vestit amb roba de color molt poc temps durant tota la seva vida, atesos els rígids protocols de dol en la indumentària i l'elevada mortalitat de la població (l'any 1860 hi ha-

via una taxa de mortalitat del 27,7 ‰ a Catalunya, segons l'article del 2021 de Llorenç Ferrer «La transició demogràfica primerenca de Catalunya», mentre que el 2023 era del 8,49 ‰ segons l'Idescat).

En els àlbums de fotografies familiars que es conserven, si és que els hereus no els han venut a algun col·leccionista, hi podem trobar retrats *post mortem*: fotografies dels difunts fetes per un retratista professional de final del segle XIX o de la primeria del segle XX. Recordem que en aquestes dates les fotografies familiars eren escasses i es morien persones, sobretot nens petits (a mitjan segle XIX, la meitat de les defuncions eren infantils) als quals no se'ls havia fet mai cap fotografia.

A banda d'aquesta documentació, els propietaris dels masos tenien el costum d'anotar totes les despeses; fins i tot les més insignificants. No oblidem que el cost de la mort era i, continua sent, una despesa important, i en el segle XIX no hi havia asseguradores que et cobrissin les despeses del sepeli. Ara bé, avui dia, en què molta gent té una assegurança per garantir un enterrament digne, quan fa recompte de les quotes satisfetes, s'adona que es podrien haver pagat tres o quatre enterraments (si és que ha viscut prou temps, tot sigui dit).

Així que en els rebuts, en les llibretes de comptes i en els testaments afloren aquests costums funeraris. En el Fons Oller, que es conserva a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva, hi ha nombrosos exemples del que costava que t'enterressin: «Tots estos recibos los he pagat jo», diu Francisco Oller l'any 1854, referint-se als rebuts de les miseres, l'enterrament i honres de tocar a mort; de la cera que es va gastar; del bagul i dels portadors per l'ànima del seu pare, Jeroni Oller. I continua en un altre rebut: «Per pagar tal bagul y tot al gasto del fuste y la roba». En un altre hi ha la factura de l'adquisició de ciris i espelmes i ja molt més tard, l'any 1919, hi ha un rebut a favor de Dolors Oller per un import de cent vint-i-set pessetes que havia costat el funeral de primera classe del seu difunt marit, Narcís Oller. En altres documents d'altres famílies també es parla del pagament per fer el clot, per a la mortalla, o per pagar els sacerdots que hi havien assistit, ja que el nombre de sacerdots convidats al funeral era directament proporcional a la riquesa de la família.

>> Una noia, la tercera per l'esquerra, de dol per la mort de la seva mare amb un pedaç de roba blanca sobre el vestit negre a Sant Grau (Tossa) l'any 1914. (Foto: JOSEP MARIA ROMO. AUTOR DESCONEGUT.)

>> Cotxe fúnebre tirat per cavalls pels volts dels anys cinquanta del segle xx.
(Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. MARTÍ MASSAFONT.)

També dins aquesta documentació patrimonial trobem l'adquisició de pans i cereals. L'any 1885, Joan Congost confessa haver rebut de Josep Frigola, veí de Vilavenut, pel pa de l'enterrament i els funerals de Vilavenut i de Camós, la quantitat de cinquanta-tres pesetes. I, cinquanta anys abans, el 1831, es conserva un rebut de tres quarteres de blat que va subministrar Francesc Oller i que es varen servir en els funerals de Maria Oller. Aquests documents ens serveixen per introduir un altre element protagonista en els comiats: el menjar. En el llibre *Cementiris i sepelis* que es va publicar l'any 2002 a la col·lecció «Quaderns de la Revista de Girona», parlo de diferents convits de morts que estan documentats des del segle XII. Josep Gelabert, folklorista i vulcanòleg, va recollir els costums funeraris garrotxins vuitcentistes i ell mateix va captar i difondre unes imatges que tenen un valor històric incalculable. Les fotografies i la descripció dels costums funeraris els va publicar a la *Guia il·lustrada d'Olot i ses valls* de l'any 1908 i són de les poques imatges que tenim a les comarques de Girona d'aquestes tradicions. En aquesta publicació hi ha la fotografia d'un convit de morts garrotxí, amb els homes amb un capot a un costat, i les dones amb una caputxa a un altre (segons els termes utilitzats per mossèn Gelabert). També hi veiem un capellà presidint la taula, a la dreta de la qual hi ha assegut el cap de casa i a l'esquerra el cap de dol. Gelabert ens relata fins i tot la disposició de la taula: dues estovalles; plats vermells ratllats

de negre capgirats damunt el tovalló; cullera, forquilla i ganivet creuats sobre el mateix plat, i porrons blaus amb vi de la terra. I sí, hi havia les vaixelles de dol que es guardaven per utilitzar en aquests moments especials, un exemple dels quals es pot veure en el Museu Comarcal de la Garrotxa. Josep Gelabert va més enllà i ens explica també el que no s'aprecia a la fotografia, que és el que es menjava, almenys a la Garrotxa. Consistia en una escudella d'arròs i fideus espessa, bullit i un rostit d'entrants. L'amaniment era d'olives negres i les postres, ametlles torrades. Ens informa que l'única carn que s'hi admetia era la de xai. I al final de l'àpat es distribuïa un pa a cada comensal, l'anomenat *pa de memòria*. Fideus, arròs, carn de xai, *tossino*, mongets (fesolets de l'ull negre), ciurons (cigrons) i ametlles es van repetint en la documentació d'altres fons patrimonials d'arreu de les comarques. D'aquestes menses també surt una dita irònica: «Vejam si n'haurérem els mongets!», que està recollida a l'article «Miscel·lània folklòrica de l'any 1887», que parla dels costums empordanesos. Els convits de mort també han desaparegut del nostre paisatge proper, tot i que en veiem referències actuals a les pel·lícules americanes i una reminiscència gairebé testimonial als tanatoris mateixos, on a voltes s'ofereixen petits refrigeris als assistents.

Tot canvia, però gairebé tot deixa un rastre que ens permet anar-ne seguint el fil. Els convits de mort han canviat per molts motius, i un dels quals és que avui, encara que els assistents vinguin

de lluny, el transport és prou ràpid i els permet tornar a casa amb molta més rapidesa i comoditat que a l'època dels carros i de les tartanes. I parlant de les comunicacions, és evident que un dels elements essencials que formen part dels enterraments és el del trasllat del cadàver. Evidentment, el transport s'ha transformat enormement a causa dels avenços tecnològics, però també ha progressat per les normatives que l'hi han obligat. Fins al segle XIX, els més rics i poderosos eren enterrats dins de les esglésies i la resta dels mortals s'inhumaven en els forats practicats a la intempèrie en un recinte annex als temples parroquials, que curiosament també s'utilitzava per fer les reunions del que podríem dir la gènesi dels primers consells municipals. Però una sèrie de normatives del vuit-cents van empènyer els ajuntaments a construir els cementiris lluny del centre de les

>> Sobre que s'utilitzava per enviar el condol o les invitacions als funerals. (Foto: ARXIU MUNICIPAL DE CASSÀ DE LA SELVA. FONS FRIGOLA.)

>> Funeral a Salt, aproximadament l'any 1967, amb la comitiva fúnebre encapçalada pel capellà i els homes, i en darrer terme les dones.
(Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. SALVADOR CRESCENTI MIRÓ.)

poblacions, tot argumentant motius d'higiene i de sanitat. Aquest canvi en la normativa va provocar modificacions en els costums de traslladar els difunts... i ja sabem que els canvis mai no són gaire ben rebuts. Fins aleshores, el transport es feia en processó, amb el taüt lligat a un pal llarg pels camins missaders o esglaiers (una imatge que també ens ha regalat Josep Gelabert a l'esmentada *Guia il·lustrada d'Olot i ses valls*), que enllaçaven l'església amb les cases de pagès, o també sobre llits de mort o carros pels carrers del poble. A mitjan segle XIX es va començar a introduir, i més tard es va generalitzar, el transport de cadàvers per mitjà de carros tirats per cavalls. En un principi, molts s'hi resistien, i els catalans, amb el sarcasme que ens caracteritza, aviat vàrem popularitzar el refrany «More't, que et duran en cotxe». El servei de transport de difunts amb carros es licitava des dels ajuntaments, no sense la resistència de l'Església a molts llocs, que s'atribuïa l'exclusivitat del servei. A la ciutat de Girona, el transport dels difunts amb cotxes de cavalls va començar l'any 1855. I aquest servei, com gairebé tots, també distingia les classes socials i els nivells econòmics, ja que hi havia tarifes diferents segons el nombre de cavalls que tiraven el carro i el luxe del vehicle. A comarques aquest canvi no va arribar fins molt més tard i no es va generalitzar de seguida. A Cassà es va licitar per primera vegada la conducció de cadàvers amb cotxes tirats per cavalls l'any 1905, tot i que l'Ajunta-

ment deia que «los vecinos no vendrán obligados a utilizar el nuevo servicio, pudiendo continuar la conducción de cadáveres al cementerio en la forma que se ha venido practicando hasta que otra cosa se disponga». Més tard, els vehicles de motor varen substituir els carros tirats per cavalls, però igual que havia passat anteriorment, aquest canvi no es va generalitzar fins molt tard (per exemple, a Cassà de la Selva no es va produir fins a l'any 1964, ens diu mossèn Xutglà des de les pàgines de *Llumiguia*) i gairebé sempre amb reticències per part del veïnatge. La generalització d'aquesta nova tipologia de transports no sols va significar la desaparició dels carros de cavalls, sinó que va tenir un impacte decisiu en la desaparició de la comitiva a peu d'acompanyament del difunt; una desaparició que es va anar produint d'una manera lenta però inexorable. Aquestes processons també estaven regides per un protocol rigorós que en la majoria dels llocs establia que primer hi anava l'estament religiós, després els homes i darrere de tot, la comitiva les dones.

A les generacions més joves els pot semblar un costum remot, el de vetllar el difunt a la casa i anar-hi a donar el condol, però en canvi va ser ben viu fins fa ben poques dècades, i en els llocs més petits encara ho deu ser. Més tard es varen construir sales de vetlla en espais moltes vegades reinventats dins altres equipaments, com per exemple els geriàtrics. Tot i que el canvi més radical es va produir amb la

construcció dels tanatoris, que incorporaven sales de vetlla i de cerimònia. Ens pot semblar que sempre hi ha hagut tanatoris, però la veritat és que la construcció d'aquests nous recintes es va generalitzar molt tard. En molts llocs estem parlant de dates posteriors als anys noranta. A Figueres, es va construir el primer tanatori de l'Alt Empordà l'any 1992, mentre que a Olot s'havia inaugurat el primer tanatori de la Garrotxa l'any anterior, que, tot sigui dit, es va construir amb l'oposició dels veïns. Una notícia a la premsa del 1993 explica que es construirà un tanatori a Lloret de Mar; a l'Escala, el 2011; a Llagostera, el 2012, i a Roses, el 2019. Abans de l'aparició dels tanatoris era impensable celebrar una cerimònia de comiat que no fos a l'església. Els més irreductibles sempre trobaven camins alternatius, però la immensa majoria de la gent ni tan sols es plantejava que es pogués fer. Aquestes noves instal·lacions mortuòries fora de la custòdia de l'església han accelerat la dessacralització del comiat dels difunts. D'un entorn de marededeus, sants i altars, s'ha passat a un entorn amb pantalles digitals que poden projectar vídeos, imatges i enregistraments que recorden el difunt. S'ha aconseguit un lloc on els comiats es poden personalitzar sense seguir cap protocol i on cada vegada tindran més cabuda els ritus de les comunitats estrangeres. Tot ha canviat, però tot continua igual: glossem la memòria del difunt abans que arribi a la seva última llar.